

8. *Невиконання або неналежне виконання бюджету*: реальний дефіцит надходжень до відповідного бюджету за відсутності економічних причин такого становища.

9. *Виявлення контролюючими органами порушень фінансово-бюджетної дисципліни*:

а) зупинення органами ДКУ операцій на реєстраційних рахунках;

б) списання з рахунків бюджетної установи коштів до бюджету;

в) наявність службових розслідувань стосовно службових осіб, притягнення їх до дисциплінарної або адміністративної відповідальності за порушення бюджетного законодавства тощо.

10. *Недотримання вимог чинного законодавства при виданні нормативно-правового (розпорядчого) акта* (порушення належної процедури розробки проекту відповідного акта, оформлення його «заднім числом» або з суттєвими порушеннями порядку тощо).

На ці ознаки вказують перш за все суперечності у відповідних документах. Разом з тим у виявленні слідів бюджетних злочинів велике значення мають свідчення людей. Очевидцями злочинних дій (бездіяльності) можуть виступати: вищестоящі відносно порушника службові особи, з якими узгоджуються або яким доводяться до відома певні дії; підлеглі службові особи, які розробляють, підписують певні документи або з якими обговорюються відповідні рішення (головні бухгалтери, керівники планово-фінансових підрозділів), та ін.

Надійшла до редколегії 10.01.03

Д. Федоренко, начальник відділення з розслідування злочинів у сфері економіки слідчого управління Донецького МУ УМВС України в Донецькій області, кандидат юридичних наук

Про особливості рівня злочинності в урбанізованих регіонах України

Одним з пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів України є профілактика злочинності. Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. затверджено Комплексну програму профілактики зло-

чинності на 2001–2005 роки¹. Світова антикримінальна практика поступово переходить до системного дослідження та впливу на злочинність². Але головне — це регіональні дослідження. Загальний аналіз необхідний завжди, він обов'язковий, але в той же час важливо виявляти особливості злочинів, що вчиняються в різних регіонах³.

Рівень злочинності розрізняється залежно від типу регіону. Порівняльний аналіз злочинності у різних областях України свідчить про те, що коефіцієнт злочинності в них неоднаковий і, залежно від рівня урбанізованості регіону, помітно відрізняється. Виявляється закономірність — коефіцієнт інтенсивності злочинності прямо пропорційний рівневі урбанізованості регіону. Така статистична залежність досить стабільна протягом тривалого часу. На прикладі двох урбанізованих регіонів України — Донецької та Дніпропетровської областей — проаналізуємо рівень зареєстрованої і частково фактичної злочинності.

За рівнем урбанізованості регіони України можна поділити на чотири групи: низькоурбанізовані, де міське населення становить 40–50 % від загальної чисельності населення (Вінницька, Закарпатська області), середньоурбанізовані — 51–68 % (Крим, Одеська, Миколаївська області), високоурбанізовані — 69–85 % (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області), гіперурбанізовані регіони, де ця частка перевищує 86 % (Донецька і Луганська області)⁴.

У 2001 р. коефіцієнт інтенсивності злочинності в Україні становив 99 злочинів на 10 тис. населення, а, наприклад, у Чернівецькій області — 45 (найменший показник), Донецькій — 103, Харківській — 131, Запорізькій та Луганській — 137, Дніпропетровській області — 161 злочин на 10 тис. населення (найвищий показник). Таким чином, за коефіцієнтом зареєстрованої злочинності різниця у рівнях злочинності між областями країни становить майже чотирикратну величину.

Разом з тим поняття «урбанізація» є збірним. Пояснювати більш високий рівень злочинності тільки цим явищем, очевидно, неправильно. Так, найвищий рівень злочинності спостерігається в

¹ Див.: Офіційний вісник України. — 2000. — № 52. — Ст. 2258.

² Див.: *Иншаков С. М.* Зарубежная криминология. — М., 1997. — С. 202–231.

³ *Сахаров А. Б.* Умышленные убийства (криминологические исследования) // Региональная преступность: Материалы конференции. — Вильнюс, 1978. — С. 44.

⁴ Див.: *Шакун В. І.* Урбанізація і злочинність в Україні: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / УАВС — К., 1996. — С. 21.

Дніпропетровській області, хоча кількість міського населення, концентрація великих міст більша в Донецькій, Луганській областях.

Усі явища і процеси, з якими пов'язані зміни і розходження у показниках злочинності, можна умовно розподілити на декілька груп: господарсько-економічні, морально-психологічні, соціально-демографічні. Звідси у найбільш загальному вигляді розходження в рівні, динаміці і структурі злочинності можна пояснити тим, що в різних регіонах: а) різна кількість, «набір» факторів, які входять до кожної із зазначених груп чи хоча б до однієї з них; або б) ці фактори по-різному співвідносяться в сполученнях; в) різна інтенсивність вияву тих самих факторів (факторів того самого роду); або г) спостерігається поєднання двох чи всіх трьох названих ситуацій.

Регіональна злочинність — це породження багатьох взаємозалежних компонентів суспільства, отже, вона детермінується безліччю факторів, роль і вага яких неоднакові. Таким чином, незважаючи на загальну схожість двох регіонів, наприклад, Донецької та Дніпропетровської областей, злочинність може виражатися в різних кількісних показниках. Існування відмінностей злочинності не тільки можна пояснити, а це є безумовною закономірністю. Статистичні показники, відображаючи територіальну диференціацію злочинності, не можуть бути завжди рівновеликими. Злочинність як соціально детерміноване явище залежить від характеру умов соціального життя, що складається в регіонах, і чутливо реагує на їх зміни та відмінності в цих умовах, а умови в регіонах різні¹.

Пояснюючи різний рівень злочинності, необхідно враховувати не тільки самі показники, а й факт суперечності, якого могло не бути в конкретному випадку, і гостроту конфліктності суперечностей. Менш сприятливий стан злочинності спостерігається у тому з порівнюваних регіонів, де матеріальний рівень життя населення за комплексом найбільш значущих показників (середня заробітна плата, грошовий дохід на душу населення тощо) вищий, зате значно помітнішим є розходження в рівні матеріальної забезпеченості окремих соціальних груп. У той же час у регіоні з меншим рівнем злочинності матеріальні умови життя в середньому хоча і трохи гірші, проте однорідніші. Наприклад, за своїми соціально-економічними показниками найменше розвинуті Тернопільська, Черкаська області, однак відносні показники злочинності у них найменші в Україні. І навпаки, у Дніпропетровській, Донецькій областях рівень

¹ Див.: Бабаев М. М. Демографические процессы и проблемы территориальных различий преступности // Вопросы борьбы с преступностью. — 1974. — Вып. 21. — С. 3—4.

економічного розвитку вищий, а коефіцієнт злочинної інтенсивності помітно вищий. Сучасне суспільство розкололося на два класи — бідних і багатих, прірва між якими стрімко розширюється і поглиблюється. Саме формування класу «багатих» поєднане з ланцюгом особливо тяжких злочинів, причому не тільки економічних.

Для урбанізованих регіонів, подібних до Донецької, Дніпропетровської областей, характерні такі криміногенні явища.

1. Підвищена щільність населення, що призводить до часткового погіршення умов життя. Зокрема, концентрація населення спричиняє ускладнення взаємин між людьми, зростання кількості небажаних контактів, що в кінцевому результаті найчастіше призводить до вчинення правопорушень.

2. Міграція населення (з нею пов'язані проблема адаптації новоселів, можливість соціального контролю над ними, виїзд за кордон на постійне місце проживання громадян, що мають високий культурно-освітній рівень і є найбільш правослухняними).

3. Маятникова міграція (що викликає так звану транспортну втому, додаткові матеріальні витрати на проїзд у громадському транспорті, збільшення психологічних навантажень).

4. Плинність кадрів і безробіття, що створює побутову напруженість, соціальний паразитизм, брак коштів для існування тощо.

5. Зростання нервових навантажень на людину, збільшення стресових, конфліктних ситуацій.

6. Промисловий і транспортний травматизм.

7. Послаблення родинних і сусідських зв'язків. У місті менш ефективні форми соціального контролю, стримуюча роль малих груп, сім'ї слабшає. Анонімний спосіб життя породжує у деяких осіб установку на безвідповідальність за вчинені протиправні діяння, безкарність.

8. Підвищене екологічне навантаження на людину (низька якість питної води, забруднення повітря, ґрунту відходами промислових підприємств тощо), що створює реальну загрозу біологічним основам життя, здоров'ю і розвитку людини. Важковирішувані екологічні проблеми великих міст пов'язані з перенасиченістю транспортом, недосконалістю системи каналізації, деградацією міської і приміської рослинності.

9. Випереджувальний прояв нових видів злочинів, значно вищий рівень організованої і професійної злочинності.

10. Велика кількість злочинів, що викликають підвищений суспільний резонанс і вимагають зосередження сил і коштів правоохоронних органів на запобіганні звичайним злочинам.

11. Велика кількість злочинів, які вчиняються у містах, але мають міжрегіональний чи навіть міждержавний характер.

12. Нерівномірність картини злочинності по районах.

13. Вплив на рівень, структуру і динаміку злочинності таких специфічних факторів, як особливості структури населення за віковою та професійною ознакою; підвищена концентрація багатих і дуже багатих людей, з іншого боку — привабливість для фонового контингенту криміналітету жебраків, наркоманів, повій тощо; широкі можливості реалізації фальсифікованих товарів, обману споживачів та інших господарських злочинів¹. Ці фактори загалом пояснюють більш високий рівень злочинності серед високо- і надурбанізованих регіонів країни, в тому числі і в Донецькій області, порівняно з іншими, наприклад, із західними областями країни.

Однак для Донецької області є і специфічні причини, що відрізняють рівень, структуру і динаміку злочинності.

Криміногенним фактором у регіоні є концентрація на його території виправно-трудових установ. Усього на території Донецької області знаходиться 18 ВТУ різних типів. Порівняно з іншими регіонами країни це найбільша кількість пенітенціарних установ, дещо менше їх у Луганській (15), Дніпропетровській (13), Харківській (12), Запорізькій (11) областях.

Донецька область, починаючи з післявоєнного періоду, є найбільш неблагополучною в криміногенному плані. За цей період у Донбасі, порівняно з іншими регіонами, де криміногенна обстановка була більш благополучною, спостерігалася значна міграція населення. На багатьох ділянках відбудовних робіт працювали особи, які відбували позбавлення волі у будівельно-трудових колоніях.

Будівництво і реконструкція шахт вимагали напливу малокваліфікованої робочої сили. Мігранти приїжджали без родин. Маючи сім'ю за місцем постійного проживання, багато з них вступали в інтимні стосунки з жінками, нерідко аморальної поведінки, що призвело до зростання кількості матерів-одиначок. Негативне ставлення до таких сімей з боку місцевого населення призвело до появи у неповнолітніх дітей з них комплексу агресивності, формування потенційно криміногенних установок.

Крім організованого набору робочої сили держава направила до місцевих шкіл, фабрично-заводських училищ потоки неповнолітніх, як правило, саме тих, що за освітою, культурним розвитком

¹ Див.: Філонов В. П., Федоренко Д. В. Преступность в особо крупном промышленном городе: состояние, причины и меры по ее предупреждению. — Донецк, 2002. — С. 20–22.

відставали від ровесників. Характерна риса Донбасу минулих років — установка на тимчасове проживання значної частини мігрантів. У Донецький регіон їхали з метою заробити «великі гроші», а потім повернутися до постійного місця проживання. Населення тривалий час проживало в бараках, гуртожитках. Соціально-культурна сфера не розвивалася. Маючи досить високі заробітки, люди не мали можливості в той період придбати меблі, красивий одяг, автомобілі через дефіцит. У результаті цього гроші, як правило, реалізовувались шляхом придбання спиртних напоїв.

До середини 50-х років ХХ ст. закінчився процес формування населення промислового Донбасу з низьким рівнем культури, моралі та освіти. Закономірним результатом цього процесу була складна криміногенна ситуація, наслідки якої спостерігаються й донині.

Проблема співвідношення рівня злочинності Дніпропетровської і Донецької областей існує давно. Генеральна прокуратура України в документі «Аналіз стану організації роботи щодо розкриття і розслідування умисних вбивств на території України в 1993 році» звернула увагу на те, що в Донецькій області зареєстровано майже удвічі більше умисних вбивств, ніж у Дніпропетровській області. При цьому коефіцієнт інтенсивності загальної злочинності в Донецькій області значно нижчий. Таке «неправильне» співвідношення, яке не є закономірним, спостерігається і зараз. Найбільша кількість умисних убивств, вчинених в Україні у 2001 р., припадає на Донецьку область (703) (порівняймо: Дніпропетровська — 385, Харківська — 349, Луганська — 317). Отже, ця проблема виникла не протягом останніх років.

Образно злочинність є пірамідою, вершину якої займають найбільш тяжкі злочини (вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбої). Основу цієї піраміди складають менш тяжкі злочини (крадіжки, шахрайство, злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів і зброї, тощо), кількість яких пропорційно зростає. У співвідношенні рівнів в окремих видах злочинності у досліджуваних регіонах спостерігаються перевертання.

Такі види злочинів, як убивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбої, є найменш латентними, найбільш повно відображаються у кримінальній статистиці і досить об'єктивно показують картину злочинності. Співвідношення між такими злочинами, як убивства, розбої, крадіжки та ін., повинно бути досить стабільним і визначеним. Неможливо уявити собі, що в якомусь регіоні відбувається більше розбоїв, ніж крадіжок. Якщо така диспропорція спостерігається в статистиці, це свідчить про те, що реєстрація окремих

2002 р. Злочини	Донецька область	Дніпропетровська область	По Україні
Вбивства	615	315	4296
Коефіцієнт інтенсивності вбивств	2,2	1,4	0,86
Тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого	286	203	1910
Коефіцієнт інтенсивності тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	0,5	0,5	0,3
Розбої	987	510	5159
Коефіцієнт інтенсивності розбоїв	2,0	1,4	1,0
Грабежі	2294	2411	21066
Коефіцієнт інтенсивності грабежів	4,7	7,19	4,2
Крадіжки	18336	23923	195951
Коефіцієнт інтенсивності крадіжок	37,8	67,0	39,5
Всього злочинів	45970	50829	450661
Коефіцієнт інтенсивності	94,9	142,4	91,0

видів злочинності ведеться неповно, злочини приховуються від реєстрації.

Ці посилання і аналіз статистичних даних, здавалося б, свідчать не на користь Донецької області. Можна було б припустити, що реєстрація злочинності в Донецькій області здійснюється незадовільно. Однак пояснити більш низький рівень злочинності чи якихось її видів тільки фактами приховування злочинів було б, мабуть, неправильно. Працівники міліції різних областей працюють в одному правовому просторі, приблизно в тих самих умовах, за однаковими критеріями оцінки їх діяльності, і приховування злочинів більшою чи меншою мірою відбувається в усіх регіонах країни.

З табл. 1 видно, що більшість вчинених і зареєстрованих «важко приховуваних» злочинів, таких як убивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбої, відбувається у Донецькій області, причому не тільки порівняно з Дніпропетровською областю, а й з усією Україною.

Сам по собі цей показник свідчить не про незадовільну роботу правоохоронних органів, а лише про особливість регіону, ступінь «кримінальної активності» населення тощо. Питання виникає і щодо співвідношення низько- і високолатентних злочинів. У Дніпропет-

тивності» буде майже однаковим. Дійсно, у Донецькій області більша чисельність населення, ніж у Дніпропетровській. Однак чисельність населення похилого віку, тобто тих, що значно рідше скоюють злочини, у відсотковому співвідношенні в Донецькій області більша, ніж у Дніпропетровській і в цілому по Україні. Очевидно, якщо взяти найбільш кримінально активні вікові групи (тобто з 18 до 35 років), то їх співвідношення буде менше, ніж у 1,28 раза.

Динаміка зареєстрованої злочинності залежить від активності боротьби з окремими видами злочинної діяльності. Так, у Дніпропетровській області зареєстровано на 3,4 тис. більше злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. На це є об'єктивні і суб'єктивні причини.

Об'єктивні. На обліку в ОВС осіб, що вживають наркотичні засоби, налічувалося: у 2001 р. у Дніпропетровській області — 23,3 тис., у Донецькій — 13,2 тис.; у 2002 р. у Дніпропетровській області — 21,4 тис., у Донецькій — 14,2 тис. Разом з тим чисельність оперативних працівників відділів боротьби з незаконним обігом наркотиків карного розшуку Донецької області на 26,8 % менша.

У Дніпропетровській області функціонують фармацевтичні підприємства, які займаються виготовленням препаратів, що містять наркотики. Крім того, є поля, де промисловим способом культивується опійний високоякісний мак. Дається взнаки також близькість, на відміну від Донецька, до інших регіонів України (Львівської області та ін.), які традиційно є «постачальниками» макової соломки.

У зв'язку з цим вартість склянки маку в Дніпропетровській області значно нижча (приблизно 20 грн. за склянку, проти 30–50 грн. у Донецькій області). Отже, «прилучення» населення до наркотиків у цьому регіоні відбувається швидше, ніж у Донецькій області.

Суб'єктивні. Безпосереднє спілкування з працівниками відділів боротьби з незаконним обігом наркотиків карного розшуку дозволяє стверджувати, що в Донецькій області вони навмисно не виявляють злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, по-перше, що б підтримувати рівень «минулого року»; по-друге, для підтримки певної різниці між некваліфікованими і кваліфікованими видами злочинів, пов'язаних з наркотиками, виявляти і документувати які значно складніше. Якби не вимога підтримувати рівень «минулого року» і відповідність кваліфікованим злочинам, кількість розкритих злочинів без особливих зусиль і, головне, без штатного збільшення служби відділів боротьби з незаконним обігом наркотиків у Донецькій області можна збільшити приблизно в 1,5 раза.

Говорячи про проблему наркотизації населення і всієї Дніпропетровської області, не можна не відзначити, що сама наркотизація ініціює і створює базу для масового вчинення злочинів, у першу чергу корисливого і корисливо-насильницького характеру для здобування коштів на придбання наркотиків. Значною мірою цим пояснюється більш високий рівень крадіжок порівняно з Донецькою областю.

Про штучне регулювання окремих видів злочинів свідчить такий факт, як провадження протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Після посилення вимог у цьому напрямку кількість їх у Донецькій області помітно збільшилася і становила у 2001 р. 2560 проти 947, виявлених у Дніпропетровській області; у 2002 р. 3007 проти 148. Питома вага в Донецькій області (7,3 %) є найбільшою в Україні (у Дніпропетровській — 0,3 %, у середньому по УМВС — 3,1 %). Але це свідчить не про те, що в Донецькій області вчиняється більше злочинів, що підпадають під протокольну форму досудової підготовки матеріалів, а лише про те, що їх виявляють більше, ніж у Дніпропетровській області.

Звертає на себе увагу співвідношення кількості закінчених злочинів і осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. Так, у 2002 р. у Донецькій області закінчено менше кримінальних справ на 4908, у той же час виявлено осіб за цими злочинами на 3115 більше. Тобто на одну виявлену особу в Дніпропетровській області реєструється непропорційно більше злочинів, ніж у Донецькій (табл. 2).

Т а б л и ц я 2

	Співвідношення закінчених справ та осіб	
	Дніпропетровська область	Донецька область
Лінія карного розшуку	1:1,7	1:1,3
Крадіжки	1:2,49	1:1,50
Грабежі	1:1,58	1:1,2
Вимагання	1:1,7	1:1,5

Реєстрацію виявлених злочинів як додаткових епізодів можна пояснити не завжди обґрунтованим порушенням кримінальних справ слідчими у разі лояльного підходу під час підписання статистичних карток про виявлені злочини з боку прокурорів. Однак визначити обґрунтованість і законність таких додаткових епізодів можна лише під час вивчення кримінальних справ (вивчивши, хоча

б вибірково, багатоепізодні кримінальні справи, за якими вирок вступив у законну силу, відповідно до кількості епізодів за формою 1.1 і кількості злочинів, встановлених судом).

Таким чином, можна стверджувати, що в Дніпропетровській області рівень злочинності об'єктивно знаходиться на більш високому рівні. Разом з тим проведений нами аналіз свідчить про те, що статистична звітність не відображає дійсного стану злочинності.

Надійшла до редколегії 26.03.03

Л. Лобойко, доцент Юридичної академії МВС України (Дніпропетровськ)

Поняття принципу диспозитивності в кримінальному процесі

Закріпивши 21 червня 2001 р. в кримінально-процесуальному законодавстві принцип диспозитивності (ст. 16¹ Кримінально-процесуального кодексу України — далі КПК), законодавець не утруднив себе наведенням в законі легального визначення цього принципу. Це можна пояснити хіба що новизною поняття «диспозитивність» у кримінальному процесі України, для якого протягом не одного століття головним принципом залишався принцип публічності діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду. Необхідність запровадження в кримінально-процесуальне законодавство принципу диспозитивності зумовлена процесами демократизації суспільного життя. Якщо в 1968 р. метр кримінально-процесуальної науки радянського періоду М. Строгович у визначенні поняття принципів кримінального процесу робив акцент на тому, що ці найважливіші і визначальні правові положення характеризують процес як дійовий засіб боротьби проти злочинних посягань на державу і правопорядок¹, то в пострадянський період основна увага при аналізі принципів кримінального процесу зосереджується на забезпеченні прав і свобод людини і громадянина під час провадження у кримінальних справах².

¹ Див.: *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. — М., 1968. — Т. 1.

² Див.: *Тырчев И. В.* Уголовный процесс / Под ред. П. А. Лупинской. — М., 1995.